

Kujbusné Mecsei Éva (szerk.) – Nagy Pál (összeáll.): „Emberi hajlékot a putrik helyett!” Roma élet képekben az 1950-es években. (Fotóalbum)

(A Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárának Kiadványai II. Közlemények, 50.) Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 2018. 78 oldal.

A történész, levéltár-igazgató Kujbusné Mecsei Éva szerkesztésében megjelent fotóalbum¹ százhuszonöt képen keresztül a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság 1950-es évekbeli mindennapjaiba kalauzolja el az olvasót. Számottevő erénye a fotóalbumnak, hogy Nagy Pálnak a szabolcs-szatmári cigányság ezen évekbeli helyzetét feltáró, szinte egyedülálló kutatómunkájának eredményeként napvilágot látó forráskiadványaiban² közölt doku-

mentumok e kötet lapjain végre megjelenedhetnek, ugyan fekete-fehér, de mégis színes adalékokkal szolgálva. A kötetben látható felvételek és az elkészültüket körülölelő korszak megértését két tanulmány segíti. Az első Nagy Pál történész tollából származik, aki a Szabolcs-Szatmár megyei politikai vezetés szerepét és e téren kifejtett munkásságát mutatja be, valamint a fotók létrejöttének körülményeit és további sorsukat követi nyomon. A másik tanulmányban Szuhay Péter antropológus a képekre fókuszál, elemzi azokat, felhívva a figyelmet a mögöttük meghúzódó ideológiára, a hatalom önigazolására.

Nagy Pál tanulmányában ismerteti, hogy az 1950-es években Szabolcs-Szatmár megyében az úgynevezett cigánykérdés rendezése azonnali határozott lépéseket követelt. Egyrészt ezt a cigány lakosság országos átlaghoz viszonyítva szembeötlően magas száma indokolta (számuk meghaladta a huszonkétezer főt), másrészt közel kétszázötven cigánytelep terült el a megyében, amelyek a legelemibb szükségleteket sem biztosították nélkülöző lakosaiknak. A nagymérvű iparosítás egyáltalán nem tudta megvetni lábát Magyarország e szegletében, ebből kifolyólag a cigányság egy része végérvényesen elvándorolt a szomszédos megyékbe, vagy a „fekete vonatok” fulkéiben több időt töltöttek el, mint

¹ A fotóalbum online elérhető: http://www.szabarchiv.hu/drupal/sites/default/files/Emberi_hajlekok.pdf – utolsó letöltés: 2018. október 16.

² Nagy Pál (szerk.) 2010: *„Ugyanolyanok, mint mindenki más ember.” Válogatás a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság történetének forrásaiból (1951–1961).* Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár – Szent István Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza–Gödöllő; uő 2015: *„Nem szabad őket lenézni.” A cigány népesség felmérései Szabolcs-Szatmár megyében az 1950-es években.* (Forrásválogatás.) Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza. Az 1950-es évek cigányságáról, a megyei kezdeményezésekről Szabolcs-Szatmár megyén kívül részletesebb forrásfeltárás egyedül Borsod-Abaúj-Zemplén megyei vonatkozásában készült: Hajnáczy Tamás 2016: *„A cigánykérdést a szocialista humanizmusnak megfelelően kell megoldani.” A szektorális cigánypolitika végrehajtása Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. Valóság* (59.) 9. 1–10; uő 2017: *A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei cigányság helyzete az 1950-es években a források tükrében. Fons* (24.) 2. 223–282.

családjuk kötelékében. Míg számos megyében csupán a minisztériumok által kötelezővé tett rendészeti és közegészségügyi intézkedésekre szorítottak, addig a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (VB) ezeken túlmenően az 1950-es évek elejétől rendszeresen napirendre tűzte a cigányság tarthatatlan viszonyának a megvitatását. Többek között segíteni kívánt a cigányság szociális gondjain, valamint a velük kapcsolatos kulturális kezdeményezéseket is felkarolta. Sőt olykor a cigány lakosság bevonását is szem előtt tartotta az ügyük tárgyalása során, amelyre kiváló példával szolgál egy 1956 januárjában szervezett ankét, ahol az érintett szervek képviselői mellett cigányokat is meghívtak.

A pártállami vezetés ugyan 1956 folyamán tett egy – hiábavaló – kísérletet átfogó „cigánypolitika” megalkotására, mely elsősorban a cigány lakosság foglalkoztatásának a növelését, közegészségügyi helyzetének az orvoslását, az iskolázottság emelését, valamint a rendészeti kérdések mihamarabbi kezelését tűzte ki célul. Rövidesen nem csak rendészeti és közegészségügyi kérdésként tekintettek a cigányságra, a Munkaügyi Minisztérium országos felmérésbe kezdett a cigányok körében tapasztalható nagymérvű munkanélküliség miatt, továbbá megalapították a kérészerű Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét.

Szabolcs-Szatmár megyében ez idő alatt sem tétlenkedtek, sorra fogtak bele újabb és újabb kezdeményezésekbe, amelyek mögött nagyrészt Fekszti István, a VB elnöke állt. A cigány lakosság érdekeinek védelméért nyíl-

tan is síkra szállt, amiről érzékletesen tett tanúbizonyságot egy elharapódzó sajtóvitában. A *Kelet-Magyarország* újságírója egyik cikkében henyéléssel, lopással, munkakerüléssel vádolta a cigányokat, amit nem hagyott szó nélkül a VB elnöke: „Alkotmányunk nem ismer társadalmon kívüli lényeket, másodrangú embereket. Valamennyi cigány éppen olyan polgára államunknak, mint bárki más. S ha közülük egyesek nem folytatnak becsületes életmódot, akkor ez nemcsak az ő bűnük, hanem elsősorban a múlt társadalmi renddé, mely a szellemi sötétség és a nyomor szörnyű eszközével ilyené taszította őket, és azoké, akik még ma is akadályozzák felemelkedésüket, ők sem eredendően »bűnös«, vagy esetleg »alsóbbrendű« lények. [...] Milyen felháborító általánosítás: a rablók elleni gyűlöletet kiterjeszteni az egész cigányságra! Mily nagy hiányáról tanúskodik ez az emberismeretnek és az írástudót illető humánus érzéseknek! Valahogy így nézhetik az ültetvényesek négereiket: mégcsak nem is »sejtik«, hogy nem az ösztön irányítja őket, hanem emberi gondolatok és érzések viharzanak bennük, van önérzetük, fájdalmuk, vágyaik, s vannak álmaik.” (15.)

A VB-elnök „Emberi hajlékot a putrik helyett!” felkiáltással a megyei vezetés által is támogatott mozgalmat kívánt indítani a cigányok körében. Sorra jelentek meg a *Tanácsok Lapjában* és a *Kelet-Magyarország* hasábjain a szabolcs-szatmári cigány népesség helyzetéről részvétellel beszámoló cikkek. Fekszti István 1957 novembere és 1958 januárja között a cigány lakosság teljes felmérésére törekedett, a Zala

megyei és a Munkaügyi Minisztérium összeírásához képest sokkalta mélyrehatóbb vizsgálatot ösztönözve. A vizsgálat háttérében az állt, hogy a cigányság érdekében tett intézkedések korántsem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, és elengedhetetlennek tartották a helyzetük minél mélyrehatóbb feltárását. A felmérés során *Család lap* névvel többoldalas kérdőívet töltettek ki a cigány lakosokkal a megyében, valamint az összes cigánytelepről leírásokat és adatot gyűjtöttek. A nem cigány lakosság között elszórtan élő cigányokkal pedig külön kérdőívet töltettek ki. A beérkező hatalmas mennyiségű kérdőívet és a számtalan jelentést végül nem vetették alá alaposabb elemzésnek, egy átfogó kép kinyerésével is megelégedtek, amit felhasználtak a további intézkedések meghozatalánál.

A felmérés idején, 1957 decemberében a VB egy olyan ülést hívott össze, amelyre rendhagyó módon meghívták a központi szervek illetékes munkatársait; László Máriát a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének az éléről, Pogány Györgyöt a Munkaügyi, Gere Györgyöt a Művelődésügyi, Bajácsi Pétert az Egészségügyi Minisztérium képviselőjében. Továbbá nem feledkeztek meg a *Tanácsok Lapjának* meghatározó munkatársairól, Gallé Tiborról és Solymár Tamásról sem, akik több ízben cikkeztek a szabolcsi cigányság életkörülményeiről. Fontos megemlíteni, hogy a VB elnökének azon meggyőződése, hogy a cigányokat be kell vonni a helyzetükről szóló egyeztetésekbe, korántsem illant el, az említett ülésre cigány származású sze-

mélyeket is meghívtak; a mátészalkai cigány együttes vezetőjét, valamint a kántorjánosi cigánybíró. A jegyzőkönyvből kiderül, hogy a *Tanácsok Lapjának* küldöttei szerint is elengedhetetlen a cigányság bevonása a róluk szóló döntésekbe. Az ülésen a felsőbb szervek és a sajtó képviselői között parázs vita alakult ki többek között arról, hogy a cigányság nemzetiségnek tekinthető-e, vagy sem.

A fentebb ismertetett viszonyok között, javarészt Hammel József munkásságának köszönhetően maradt ránk a kötetben közölt fotók, aki feltételezhetően Fekszai István és beosztottjai felhívására az 1950-es évek második felében, a *Kelet-Magyarország* fotóriportereként készítette azokat. 1958. december 1-jén az említett lap hasábjain a *Falu szélén* címmel cikket írt a nyírbátori és a csengeri cigánytelepekről, amelyeket saját fotóival illusztrált. Két héttel később a VB köszönetet is mondott a fotóriporternek a Szabolcs-Szatmár megyei cigányság tarthatatlan helyzetét érzékeltesen szemléltető fotósorozatáért, amelyet mellékeltek az ülésen előterjesztett beszámolóhoz. Hammel József fotósorozata döntően két albumban maradt fenn, amelyek között némi eltérést is fel lehetett fedezni; a címolddal, a fényképek és a köszöntő tekintetében. Az egyik példányt 1958-ban a Megyei Tanács VB Egészségügyi Osztálya ajándékozta Simonovits István egészségügyi miniszterhelyettesnek, míg a másik példány az említett osztály egyik vezetőjéhez, Gaál Ibo-lyához került. További képeire leltek a Jósza András Múzeum Adattárában, valamint a Magyar Nemzeti Levél-

tár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárában, amelyek szintén közlésre kerültek a kötetben. Végezetül helyet kaptak a kiadványban a nemzetközileg is elismert Lussa Vince fotói, amelyek eredetileg 1958 áprilisában jelentek meg az *Ország Világ* hasábjain Soly-már Tamásnak a szabolcs-szatmári cigányságról írt cikksorozatában.

A felvételeket Szuhaý Péter elemezte tanulmánya keretében. Meglátása szerint az új politikai és társadalmi berendezkedés határozottan tetten érhető a korabeli fotóalbumban közölt képeken, szintúgy az alájuk írt rövid szövegeken: „A cigányok ábrázolása azt demonstrálta, hogy nyomorúságos életkörülményük megváltoztatására elérkezett az idő, szegénységük az átkos múlt öröksége, melynek fennmaradása diszkreditálja a társadalmi egyenlőségre törekvő szocialista rendszert.” (24.) Az imént idézettek ellenére a kötetben szereplő fotók jelentős forrásértékkel

bírnak, ugyanis azon túl, hogy betekintést engednek egy adott korszak szemléletébe, számos információval szolgálnak a cigányság korabeli életkörülményeiről, főként a lakhatás vonatkozásában. Elsőként a Gaál Ibolya birtokába került fotóalbum képei kerültek közlésre a kiadványban, melyek az úgynevezett „cigánykérdés” terén elért eredményeket kívánták szemléltetni. A fotók első fele a cigánytelepek és az ott élők nyomorára, elesettségére fókuszál, majd ezután következnek a sorban azok a felvételek, melyek az újonnan épített házakat, az élhető lakásbelsőket, a munka és a tanulás elterjedését demonstrálják. Ezt követően tárulnak eléink az imént említett albumból kimaradt képek, amelyek a szabolcsi cigányság mindennapjaihoz szolgálnak adalékokkal. Zárásul Lussa Vince zömében arcképeket megörökítő felvételeit tekinthetjük meg.

Hajnáczky Tamás